

Le tireur d'épine
fraai & vilein

Verdiepingsonderzoek naar een uniek beeld

Helma de Boer
December 2014

Le tireur d'épine,
fraai en vilein

Verdiepingsonderzoek naar een uniek beeld

Uitwerking verdiepingsonderzoek van de module TCC2
van de minor cultuureducatie
Helma de Boer (s1049412)
December 2014

Hogeschool Windesheim

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE	3
VOORWOORD	4
TIREUR DE L'ÉPINE	4
1. MIJN ONDERZOEK.....	5
2. DE HOOFDVRAAG EN DEELVRAGEN	6
HOOFDVRAAG	6
DEELVRAGEN.....	6
3. DEELVRAAG A.....	7
4. DEELVRAAG B	8
5. DEELVRAAG C.....	9
5.1 LO SPINARIO.....	9
5.2 SPINARIO DOOR ANTONELLO GAGINI.....	11
5.3 SPINARIO DOOR ANTICO	12
5.4 SPINARIO DOOR GUSTAV EBERLEIN	13
5.5 VARIATIE: PAN EN SATER	14
5.6 VERGELIJKINGSTABEL	16
5.7 ANDERE NAVOLGINGEN VAN LO SPINARIO.....	17
6. DEELVRAAG D.....	21
7. DEELVRAAG E	21
8. CONCLUSIES	21
9. REFLECTIE.....	23
LITERATUURLIJST	24
BOEKEN.....	24
TIJDSCHRIFTEN/WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELEN	24
INTERNET EN OVERIG	24

Voorwoord

Voor dit verdiepingsonderzoek heb ik flink getwijfeld welk onderwerp ik zou nemen: Orpheus & Eurydice of “Lo Spinario”, de doornuittrekker.

De doornuittrekker heb ik nooit zelf bekeken, maar Willem de Mérode heeft er twee gedichten over geschreven onder de titel ‘Tireur d’épine’. In het licht van mijn boek rondom De Mérode ben ik twee jaar geleden op zoek gegaan naar meer informatie over de betekenis van deze titel, want ik was er niet van op de hoogte. Ik stuitte op een beeld van een prachtig ventje in een bijzondere pose. Het hield me bezig: wie was nu dat ventje (en hoe wist De Mérode van zijn bestaan)?

De beelden die kunstenaar Canova van Orpheus & Eurydice heeft gemaakt, heb ik zelf bekeken in Venetië, museum Correr. Ze troffen mij en ik vind het een bijzondere (en goede) keuze dat Canova voor twee beelden koos: zo wordt de onoverbrugbare afstand tussen beide mythologische figuren benadrukt (ik mocht ze niet fotograferen – daar zijn de Italianen heel strikt in – maar ik heb er toch stiekem een afdrukje van weten te nemen met mijn telefoon).

Na een kort onderzoek naar beide onderwerpen, heb ik pre- en protohistoricus en archeoloog Jan Best gebeld. Ik wist dat hij mij verder zou kunnen helpen. Ons korte gesprek gaf de doorslag: de Spinario moest het zijn.

Ik hanteer in dit document de officieel door de overheid vastgestelde spelling, volgens [Het Groene Boekje](#) (bijvoorbeeld kunststromingen worden daarin met een kleine letter geschreven).

Helma de Boer

TIREUR DE L'ÉPINE

Gereed het ná geluk te mijnen,
De grage hand ten greep gestrekt,
Voelde ik ten hiel een vlijmen,
schrijven,
Dat krampend door mijn spieren trekt.

O, bij het haastig voorwaarts kruipen,
Wist ik het vurige venijn
des doorns mijn teedre pees doorsluipen...
Ik greep – maar viel terug van pijn.

De vogel vlood... Op koele zode
Pleegde ik den ras ontblooten voet,
En, smartend pogen, uit de roode
Quetsure perste ik doorn en bloed.

Wel spoedig werd de wond tot male,
Doch immer brandt die scherpe pijn.
En ach, ter meerdring mijner kwale,
De vogel náákt, nu ik verkwijn.

Door Willem de Merode, uit: Verzamelde Gedichten (1986), nalezing I, geschreven op 28 maart 1913.

1. Mijn onderzoek

In deze module ga ik op onderzoek uit naar het beeldhouwwerk dat bekend staat als 'Lo Spinario', de doornuittrekker (Palazzo dei Conservatori, Rome). Door de eeuwen heen besteden kunstenaars uit verschillende stilistische stromingen na de oudheid aandacht aan dit beeld. Ik ga onderzoeken wat zijn betekenis is, op welke manieren hij is uitgebeeld en waarom hij zo tot de verbeelding van kunstenaars spreekt. Daarbij kijk ik specifiek naar beeldende kunst (2D, 3D, bas-/hoog-reliëf), maar soms maak ik een uitstapje naar een aanpalende kunstdiscipline.

Bij het voorleggen van mijn onderzoeksvraag en deelvragen kreeg ik de suggestie om ook aandacht te besteden aan kinderportretten uit de Romeinse tijd. Om te bekijken of en hoe ik hier aandacht aan zou kunnen besteden, ben ik kort op onderzoek uit gegaan. Het bleek voor mij niet mogelijk om de gewenste literatuur

(bijvoorbeeld Emilya Hemelrijk, Kind zijn in de Romeinse Oudheid) over Romeinse kinderportretten tijdig bij de bibliotheek te verkrijgen. Als je kinderen uit die tijd wilt vergelijken, dan zou driedimensionale kunst overigens misschien beter vergelijkingsmateriaal zijn. Verder zijn er ook andere vergelijkingen denkbaar (en dan: waarom kies je welke). Een extra vergelijking is op zich een goede aanvulling, maar het is niet de kern van de opzet van mijn onderzoek; dat zijn de varianten van Lo Spinario.

Ik denk dat het een verantwoorde keuze is om de focus op Lo Spinario zelf te leggen, en geen andere vergelijkingen bij het onderzoek te betrekken. Een extra vergelijking leidt af en/of verandert de kern van het onderzoek en ik kan met het materiaal en de reikwijdte van het onderzoek voldoende de diepte in.

2. De hoofdvraag en deelvragen

Hoofdvraag

Waarom is het beeld van de oorspronkelijke doornuittrekker (Spinario) zo populair geworden in de stilistische stromingen na de oudheid in Europa?

Deelvragen

Om antwoord op de hoofdvraag te kunnen geven, heb ik de volgende deelvragen geformuleerd:

- Wat is de definitie van hellenistische beeldende kunst?
- Waarom kan de oorspronkelijke sculptuur van de doornuittrekker qua stijl aan het hellenisme worden toegewezen?
- Hoe zie je de doornuittrekker terug in de beeldende kunst (2D/3D) in de stilistische stromingen na de oudheid (die teruggrijpen op deze periode)?
- Wat is de betekenis van de sculptuur en van de afbeeldingen die ervan zijn gemaakt?
- Wat maakt de doornuittrekker bijzonder?

Als ik het in dit onderzoek heb over het origineel of over Lo Spinario, dan heb ik het over de versie die in het Palazzo di Conservatori in Rome staat.

Het is natuurlijk jammer dat ik het beeld en het vergelijkingsmateriaal niet in het echt heb kunnen bekijken voor dit onderzoek. Door de jaren heen zal ik misschien alle plekken ooit bezoeken. Gelukkig biedt het internet uitkomst met voldoende foto's vanuit allerlei verschillende hoeken en hoge resolutie, zodat er voldoende bruikbaar studiemateriaal voorhanden is.

Titel

De titel is in eerste instantie een verwijzing naar de grote schoonheid van het beeld en de gemene pijn die een kleine doorn in de voet kan veroorzaken: fraai en vilein. In paragraaf 5.7 geef ik nog een extra verklaring voor de keuze van het woord 'vilein'.

Afbakening in tijd

In eerste instantie heb ik ervoor gekozen om als afbakening in tijd de middeleeuwen te kiezen. Dat dekte alleen de lading van het onderzoek niet goed; het zou te beperkend zijn want ik wilde ook kijken naar de renaissance en het neoclassicisme.

Vanwege de opzet van het onderzoek heb ik ervoor gekozen om de navolgingen in verschillende stilistische stromingen als uitgangspunt te nemen. Dat geeft meer diepte aan het onderzoek en omdat er een duidelijke focus is aangebracht in de vraagstelling, is de brede tijdsperiode in dit geval geen probleem.

3. Deelvraag a

Wat is de definitie van hellenistische beeldende kunst?

Het hellenisme is een Griekse kunststroming uit de oudheid. De hellenistische beeldhouwkunst is te dateren tussen circa 330 tot circa 150 v.Chr. (tot de Romeinse tijd). De hellenistische periode volgt op de archaische periode en de klassieke periode. De overgang van de klassieke naar de hellenistische periode wordt gemarkeerd door de dood van Alexander de Grote in 323 v.Chr. Zijn erfenis is een mengsel van de Griekse en Oosterse cultuur die uitmondde in het hellenisme (naar Hellas).

Natuurgetrouwe weergaven zijn altijd van belang geweest in de Griekse kunst en dat vindt zijn climax in de hellenistische periode.

De stijl heeft een aantal typische kenmerken:

- ingewikkelde composities
- streven naar perfecte weergave van anatomie/
- zeer realistische weergaven
- gezichtsuitdrukkingen weerspiegelen de bijbehorende emotie (veel expressie)
- aandacht voor de individu/individualistisch
- opvallende beweging via diagonale lijnen (vooral portret)
- beeldhouwwerken hadden vaak een steunpunt voor stabiliteit

Aanvullend hierop geldt voor de beeldhouwkunst uit die periode dat de werken zodanig driedimensionaal worden uitgevoerd, dat ze van allerlei kanten kunnen worden bekend. Als toeschouwer moet je er als het

ware omheen lopen om het hele beeld echt goed te zien.¹

Robert Cumming stelt dat de hellenistische kunst voortborduurde op de klassieke periode. Realisme is opnieuw belangrijk, maar er zijn ook verschillen: beweging en dramatiek krijgen aandacht, daar waar in de klassieke Griekse kunst meer sprake was van ingetogenheid (Kunst, 2006, p. 56-59). Dat had wellicht te maken met de drang om krachtiger uit te beelden vanwege de veroveringen van Alexander de Grote. Ook werd vernieuwing nagestreefd: het hellenisme was een periode waarin werd geëxperimenteerd. Het nastreven van perfectie duidt erop dat men uitdagingen zocht voor de artistieke expressie. Krachtige werken zijn de 'stervende Galliër' en de Laocoön (zie ook deelvraag b). Binnen de hellenistische kunst waren naast persoonlijkheid/individualiteit ook weelderigheid en uitgebreide versieringen belangrijk. De op luxe gestelde Romeinen hadden later ook die voorliefde voor weelde en versiering. De Romeinse cultuur wortelt sterk in de cultuur van de oude Grieken.

Definitie

De definitie kan daarom luiden: hellenistische beeldende kunst is een kunststroming uit de oudheid met grote diversiteit waarin men realistische weergave van personen nastreefde met een voorliefde voor dramatische, (technisch) ingewikkelde composities waarbij sprake was van veel expressie en activiteit.

---

¹ S.A. Watson, *Spinario*, sites.davidson.edu, 23 januari 2013.

4. Deelvraag b

Waarom kan de oorspronkelijke sculptuur van de doornuittrekker qua stijl aan het hellenisme worden toegewezen?

Halverwege de tweede eeuw v.Chr. mondt het hellenisme uit in een richting die wel naturalistisch-pathetisch wordt genoemd, met een voorliefde voor gecompliceerde houdingen. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in de kunstenaarswereld bekende Laocoön-groep, een beeldengroep met een vader die met een slang worstelt om zijn beide zoons te redden. Het is ook in Lo Spinario terug te zien. De houding van de jongen is technisch moeilijk vanwege de gekromde rug. Heel wat anders dan een statisch beeld.

Heel lang werd gedacht dat het beeld een Romeins origineel was. Tegenwoordig wordt het beeld als Romeinse kopie (naar hellenistisch voorbeeld) uit de eerste eeuw v.Chr. beschouwd. De bijzonderheid daarvan is dat er geen oorspronkelijk beeld bekend is: het beeld in Rome is het eerste/oudste bekende exemplaar dat we kennen. Dat maakt deze doornuittrekker uniek. Dat het een kopie zou zijn, is onder meer aannemelijk aangezien Romeinse kunstenaars gretig Griekse kunst kopieerden.

Dat de beeldhouwwerken uit de Griekse oudheid vaak naakt zijn (tijdens het hellenisme werden ook vrouwen naakt afgebeeld), kan een aantal oorzaken hebben. Er zijn verschillende aannames, maar in het algemeen denken deskundigen dat het te maken had met de connotatie 'elitair' en 'heroïsch'. Jongheid en naaktheid gaven uitdrukking aan het schoonheidsideaal dat werd nagestreefd. Mooie naakte lichamen van jongens stonden symbool voor het goddelijk, onsterfelijke. Ook kan een relatie worden gezocht met het kunnen tonen van vakmanschap van de kunstenaar. Lo

Spinario past perfect in de beschrijving van jong en schoon thuis. Hij werd gezien als klassieke schoonheid en is bijvoorbeeld met Absalom uit de Bijbel vergeleken.²

Een andere aanwijzing geven de 'Bronzen van Riace' die begin jaren '70 voor de kust van Calabrië werden gevonden door een duiker. Deze bronzen behoren tot een transitieperiode van archaische Griekse beeldhouwkunst naar de vroeg-klassieke stijl en dateren van rond 450 v.Chr. Er zijn verschillende overeenkomsten, onder andere het materiaal, de rode lippen en het haar. Ook het oog dat ontbreekt, lijkt sterk op de ogen van ons beeld uit Rome. Zijn gezicht is door sommige deskundige als vrij archaisch getypeerd, en dat is misschien ook wel zo als je zijn gezicht vergelijkt met dat van de bronzen van Riace. De overeenkomst is sterk en archeologen beweren wel dat het hoofd van Lo Spinario afzonderlijk is gegoten en wellicht voor een ander beeld bedoeld was. Ik ben benieuwd hoe onze herdersjongen eruit had gezien mét ogen. Dat geeft nog meer uitdrukking.

Bronzen van Riace

Als je de zeven bij deelvraag 3a vermelde karakteristieken bekijkt en vergelijkt met Lo Spinario, dan is er zeker iets te zeggen voor toewijzing aan de hellenistische periode: alle stijlkenmerken komen terug in dit beeld. Het enige wat enigszins afwijkt, is het gezicht, waar

² Refdag.nl. Dank voor de mooie oogst.

minder details te zien zijn, maar je krijgt toch het gevoel van een vriendelijk gezicht in opperste concentratie. Aan de andere kant: de figuur is jong (zacht en glad gelaat) en de ogen ontbreken, waardoor een interpretatie nooit helemaal goed mogelijk zal zijn. In *Romeo Magazine* (2009) zegt Willemsen dat onderzoek heeft uitgewezen dat het beeld daadwerkelijk Romeins is uit de eerste eeuw n.Chr. en dat het bewust een wat archaisch hoofd heeft gekregen

We gaan hem eens beter bekijken.

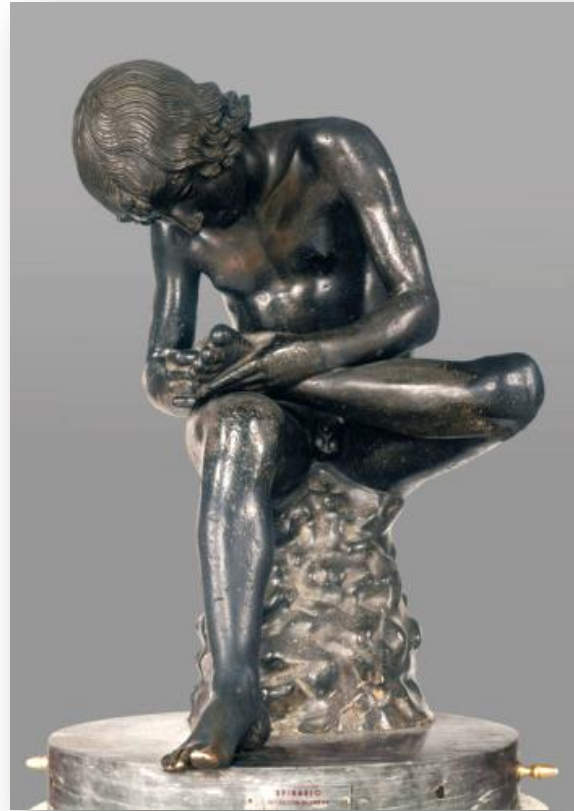
5. Deelvraag c

Hoe zien we nu de doornuittrekker terug in de beeldende kunst (2D/3D) in de stilistische stromingen na de oudheid? Om daar antwoord op te krijgen kijken we uitgebreid naar vijf driedimensionale kunstwerken, te beginnen met *Lo Spinario* zelf. De vier afleidingen behandel ik niet chronologisch maar naar afwijking in uitvoering, van subtiel tot opmerkelijk. We maken ook een uitstapje naar wat varianten inclusief een schilderij.

5.1 *Lo Spinario*

Het beroemde bronzen beeld *Lo Spinario* is 73 cm hoog.³ Het dateert ergens tussen de 3^e en 1^e eeuw v.Chr. (geen consensus). De figuur beeldt een vrij alledaags voorkomende activiteit uit, die nu nog steeds volkomen herkenbaar is, los van de naaktheid van de jongen. In de literatuur wordt meermaals de suggestie gedaan dat het beeld een herdersjongen is die, in opperste concentratie, in de vrije natuur een doorn uit zijn voet probeert te halen. Een andere interpretatie kwam in de renaissance in zwang en gaf het beeld de bijnaam 'Il fedele of

³ Willemsen, A. *De 'doornuittrekker' van Rome tot Voorburg. Receptie van de Oudheid in het klein.* In: *Romeo Magazine*, nummer 28, 2009, pp. 18-23

'Lo Spinario'. Palazzo dei Conservatori, Rome. Foto: www.themedicyfamily.com

fedelino'. Het betekent zoiets als de getrouwe dienaar en vertelt een legende van een schaapherder, *Martius genaamd* die een boodschap bij de senaat moet overbrengen en dit doet alvorens hij een doorn uit zijn voet haalt. Een mooi verhaal, maar niet naar waarheid.

Volgens de stijl-analytische benadering is het beeld als volgt te omschrijven:

Onderdeel	Beschrijving
Materiaal	Brons
Wat	Een naakte, mannelijke figuur. Hij zit op iets wat lijkt op een stapel stenen en hij heeft zijn linkervoet op zijn rechterbovenbeen gelegd. Al zittend buigt de figuur zich voorover. Hij kijkt met een enigszins schuin hoofd naar zijn linkervoet die hij met zijn linkerhand

Onderdeel	Beschrijving
	vasthoudt. De rechterhand raakt de linkervoetzool aan. Zijn rechervoet steunt volledig op de grond. Het haar voor lijkt in een soort krulletje samengebonden.
Overig	Het beeld is geplaatst op een sokkel
Vorm	Organisch, natuurlijke vorm en houding
Compositie	Diagonaal van hoofd naar knie Verticaal van hoofd naar voet Horizontaal van hand naar knie
Ruimte	Het individu staat centraal, op rots en sokkel.
Kleur	Door het gebruikte materiaal is het beeld haast antraciet van kleur. Er is een rode kleur op zijn lippen aangebracht, die anno nu nog steeds te herkennen is.
Beweging	Het beeld is niet statisch; er is een actie gaande. De bezigheid die door de figuur wordt uitgebeeld komt duidelijk naar voren. De blik is geconcentreerd.
Licht	Door de bijzondere houding van de figuur is de schaduwwerking groot. Afhankelijk van de lichtinval en waar je staat zijn overal schaduwen te ontdekken, gecreëerd door hoofd, benen, armen en borst. Zelfs de haarlijn brengt contrast aan.

- Naaktheid
- Leeftijd/jong
- Er is sprake van beweging (er wordt iets uit de voetzool van de linkervoet verwijderd: het linkerbeen rust op het rechterbovenbeen)
- Het gebruikte materiaal is brons
- De hoofdkleur is donker
- Nadrukkelijk driedimensionaal (meerdere gezichtspunten mogelijk)

Ik sluit na de vergelijkingen af met een vergelijkingstabel waarbij 'Lo Spinario' als het ware de nulmeting vertegenwoordigt.

Rond 1200 stond het op een zuil opgesteld bij de San Giovanni in Laterano

Volgens de literatuur is het vrijwel zeker dat Lo Spinario vrijwel altijd te zien zijn geweest. Uit de notities van Magister Gregorius wordt afgeleid dat hij voor het paleis van de paus op het Piazza Lateranense op een zuil te zien was.⁴

Volgens Annemarieke Willemsen (Romeo Magazine, 2009) is het beeld erg populair geworden vanwege de schoonheid en de ingewikkelde pose. Al in de Romeinse tijd waren er kopieën in allerlei soorten en maten, vooral van marmer. In de renaissance werden er nieuwe versies gemaakt die over Europa en over de wereld werden verspreid, vooral via de elitaire wereld waar de beelden als geschenk werden weggegeven (bijvoorbeeld in de ambassadeurswereld). Voor kunstenaars was het namaken van het beeld een bewijs van vakmanschap, een mooi visitekaartje. Mensen die een beeldje hadden, toonden hiermee hun oog voor kunst.

De kernpunten voor vergelijking met andere beelden die teruggrijpen op dit beeld:

- Gebogen houding
- Expressie/geconcentreerde blik

⁴ Bron: Mouriki, D. *The Theme of the «Spinario» in Byzantine Art*, www.deltionchae.org. Jaartal onbekend.

5.2 Spinario door Antonello Gagini

Het eerste beeld dat ik met de oorspronkelijke van 5.1 wil vergelijken is de versie van Antonello Gagini (1478–1536). Deze doornuittrekker is eveneens van brons, dateert van 1507 en is 87 cm hoog. Als je snel kijkt, vallen er misschien nauwelijks verschillen op. Maar die zijn er zeker.

De Siciliaan Gagini wordt gezien als de belangrijkste Italiaanse beeldhouwer tijdens de renaissance. Zijn kunstwerken zijn vrijwel allemaal van marmer gemaakt, waardoor deze bronzen uitvoering bijzonder opvallend is. Gagini heeft korte tijd in Rome gewerkt en heeft daar zonder twijfel *Lo Spinario* bestudeerd, wat leidde tot zijn eigen interpretatie.⁵

Een belangrijk verschil met *Lo Spinario* is het haar. Gagini's exemplaar heeft kort krullend haar gekregen. Hij zit rechterop waardoor hij een meer ontspannen indruk maakt. Verder is het lichaam wat minder gedetailleerd, ronder en zijn voet rust vreemd genoeg niet op de grond, maar bungelt in de lucht. Als je goed kijkt, zie je dat dit geen toeval is: de voet hangt namelijk lager dan de stenenstapel waarop de figuur zit. Ten slotte is het beeld groter dan het origineel. Dat is vrij bijzonder omdat de meeste afleidingen van het oorspronkelijke werk kleiner zijn. Het beeld zou bij als figuur bij een fontein van Palazzo Alcontres in Messina (Italië) hebben gefungeerd.

Tijdens de renaissance werkte met overigens nog niet met echte naaktmodellen. Daarvoor grepen de kunstenaars terug op de modellen uit de oudheid. Vanwege de waardering voor de schoonheid van *Lo Spinario*, was het een gewild onderwerp.

Lo Spinario door Gagini
Foto's: www.metmuseum.org

⁵ *The Metropolitan Museum of Art. The Renaissance in Italy and Spain. New York, 1987. Eveneens bron van de foto's.*

5.3 Spinario door Antico

Deze doornuittrekker is rond 1500 gemaakt door Pier Jacopo Alari Bonacolsi (1460-1528), beter bekend onder de naam Antico. Hij staat bekend als een belangrijk beeldhouwer van de renaissance.

Deze jongeman lijkt eerder op een afgekapte boomstronk te zitten dan op een stapel stenen. Hij zit net als het origineel vrij ver voorovergebogen, in opperste concentratie. Direct valt het haar op: het is verguld. Het gouden haar geeft een soort halo-effect. Alsof de figuur écht goddelijk is. De neus is vrij groot en de voet steunt net niet helemaal op de grond (de hak is vrij van de grond). De ogen zijn van zilver. Ze geven uiting van een strakke blik, zie de middelste foto rechts. Hij heeft minder details dan Lo Spinario, maar het gezicht heeft wel iets meer vorm. Hij oogt wat ouder. Zijn billen zijn, in tegenstelling tot het origineel ook aan de voorzijde te zien. Dat is bij geen enkel ander exemplaar dat ik heb gezien het geval. Het deed met denken aan de engel Eros van Caravaggio uit de good practice bij deze module. Ik vind het er in beide gevallen wat raar, onnatuurlijk uitzien.

Het beeld is net geen 20 cm hoog, en daarmee is het bijna half zo groot als het origineel. Het is eind jaren '50 via een veiling vanuit Brussel in New York terechtgekomen.

De foto's op deze pagina komen van de website van het Metropolitan Museum of Art. Je kunt er online tot op detail op inzoomen.

De uitsnede in het midden is een foto van Gerry Visco (bron: www.flickr.com).

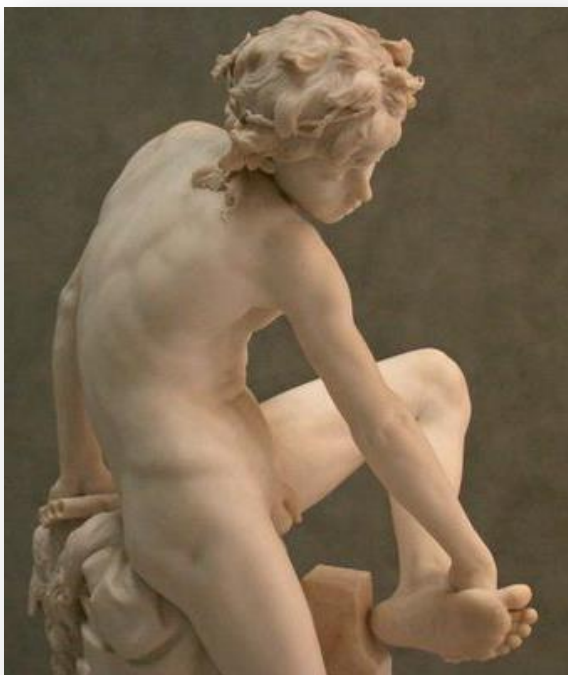

5.4 Spinario door Gustav Eberlein

De verschillen worden groter. Dit marmeren exemplaar (carrara-marmer, vlekkeloos wit) is rond 1880 gemaakt door Gustav Eberlein. Het is te vinden in de Alte Nationalgalerie in Berlijn en wordt getypeerd als een neoclassicistisch werk. In homokringen wordt het beeld als licht homoerotisch aangemerkt.⁶

Qua detaillering sluit het nauw aan bij Lo Spinario. De beweging en spieren zijn zeer realistisch weergegeven. Zelfs de vouw van de huid is duidelijk. Het werk is ook nadrukkelijk driedimensionaal, vergelijk beide foto's onder. Dan zijn er vervolgens vooral verschillen:

- Korter haar, golvend
- De jongen komt jonger over
- Er is een krans in het haar aangebracht met druiven (benadrukt het goddelijke en refereert aan Bacchus)
- De expressie op het gezicht is zeer gedetailleerd/niet-archaisch
- De figuur steunt op de linkerhand

⁶ Bron: www.gay-art-history.org

- Hij houdt een panfluit vast
- De figuur buigt, maar door de plaatsing van de linkerhand oogt het minder gesloten
- Het naakt is nadrukkelijker door de openheid van het beeld
- Met de rechterhand is hij niet bezig met de doorn; hij houdt zijn voet vast, alsof hij net ontdekt dat er een doorn of splinter in zit.
- Hij steunt ook op zijn rechervoet, maar die staat niet plat op de grond. Naast zijn voet liggen rozen (zie het achterblad van dit document)
- Er zit meer actie in het beeld
- Hij zit op een vaas met bas-reliëf (met verwijzing naar bacchanalen)

Alles in ogenschouw genomen, zou je kunnen stellen dat dit beeld meer hellenistische kenmerken heeft dan de Romeinse kopie, Lo Spinario. Het beeld is 156 cm hoog (levens-echt). Dit beeld bracht overigens de doorbraak voor Gustav Eberlein als kunstenaar.⁷

⁷ K. Scheffel, 2003. Bron: www.tillyschanze.de en www.bildindex.de

5.5 Variatie: Pan en sater

Een echt bijzondere variant op het thema doornuittrekker komt uit de bekende Borghese Collection in Italië. Het Romeinse beeldhouwwerk dateert uit de oudheid en toont de god Pan, te herkennen aan de bokkenpoten, en een sater. Een sater is evenals Pan een figuur uit de Griekse mythologie. Overvloed, genot en dronkenschap zijn kenmerkende woorden voor de sater. Hij is een ondeugende, wellustige figuur, vaak afgebeeld met een erectie. Hij symboliseert dan ook de vruchtbaarheid. Pan is – eigenlijk heel toepasselijk – beschermheer van herders.

In dit geval heeft de sater hulp nodig bij het verwijderen van de doorn in zijn voet. Hij heeft waarschijnlijk iets te diep in het glaasje rode wijn gekeken en steunt op beide handen. Pan probeert met getuile lippen van concentratie het probleem weg te werken, (uitsnede):

*Pan haalt een doorn uit de voet van een sater.
Romeinse kopie uit de 1e-2e eeuw naar een
hellenistische voorbeeld van midden 1e eeuw voor Chr.
Maker en oorsprong onbekend.
Borghese Collectie, aankoop 1807
Foto door Jastrow (2007), WikiCommons, bron: oudweb.nl*

Vergeleken met het oorspronkelijke beeld is het subtiele naakt ineens prominent aanwezig, haast obscene. De schaamteloze uiting past bij de sater en zijn karaktereigenschappen als wellustig en ongegeneerd. Er zijn nog meer varianten van ditzelfde thema gemaakt; die foto's staan op de volgende pagina.

Als je het beeld vergelijkt met het kunstwerk van Eberlein uit paragraaf 5.4 dan zie je een paar opmerkelijk overeenkomsten: de verwijzingen naar Bacchus en wijn en het van pijn vertrokken gezicht. De leeftijd van beide pijnlijders is groot: de sater is als volwassen man te beschouwen. Aanwijzingen daarvoor: de beharing, grootte van de borstkas en zijn gespierdheid. Hiermee zijn meteen een paar belangrijke verschillen met Lo Spinario benoemd. Hier gaat het niet meer om schoon en goddelijk; het duidelijk humoristisch.

Dit werk is minder nadrukkelijk driedimensionaal dan het origineel en de versie van Eberlein. Het is duidelijk de bedoeling dat je het van een kant bekijkt.

Pan verwijdt een doorn van de voet van een herder. Marmor. Romeinse kopie van een Grieks origineel uit de derde eeuw v.Chr. Foto: greekgodpan.wordpress.com

Ik heb hiernaast nog twee versies opgenomen. In de onderste is een gat in de linkerhand van de sater te zien. Waarschijnlijk heeft dit beeld dienst gedaan als versiering van een fontein. Ook in diverse uitvoeringen van de doornuittrekker kom je gaten tegen die impliceren dat het beeld in kwestie bij een fontein werd gebruikt.

Gezien de verwijzingen naar Bacchus en de panfluit (naar Pan) in de handen van de figuur van Eberlein is het aannemelijk dat Eberlein een van de oudere voorbeelden heeft gezien van Pan en sater.

Pan verwijdt een doorn van de voet van een sater. Marmor. Romeinse kopie van een origineel. Late tweede eeuw of vroege eerste eeuw v.Chr. Rome, Vatican Museums. Foto: commons.wikipedia.org

5.6 Vergelijkingstabel

Nu we de beelden hebben besproken, kunnen we een vergelijkingstabel maken. Overigens niet eerder opgemerkt: bij alle besproken beelden bevindt de doorn zich in de linkervoet. Er zijn ook uitvoeringen bekend (o.a. een terracotta van Andrea Riccio) waarbij het rechterbeen over het linker is gekruist, maar die zijn zeldzaam.

De eerste doornuittrekker en de variatie van Eberlein hebben mijn voorkeur. De eerste vanwege de subtiliteit, de tweede vanwege de levensechtheid, de duidelijke bewondering van de maker voor jongen (het is haast een ode), en de verwijzingen naar Bacchus en Pan waardoor het beeld een gelaagde boodschap heeft gekregen.

	Lo Spinario	Gagini	Antico	Eberlein	Pan/Sater
Stijl/stroming	Hellenistisch	Renaissance	Renaissance	Neoclassicisme	Hellenistisch
Materiaal	Brons	Brons	Brons, goud en zilver	Marmmer?	Marmmer?
Kleur	Donker	Zeer donker	Donker met goud	Licht	Licht
Houding	Sterk gekromd	Enigszins gekromd	Sterk gekromd	Gekromde rug, voet nog niet gekruist op het andere	uitgestrekt
Expressie gezicht	Geconcentreerd	Vrij ontspannen	Geconcentreerd	Beleving van pijn	Overgave, onmacht
Naaktheid	Duidelijk	Duidelijk	Duidelijk	Zeer duidelijk	Zeer duidelijk
Leeftijd (indruk)	Jong < 12	Jong 12-14	Jongvolwassen	Zeer jong < 10	Volwassen
Beweging	Duidelijke actie	Enige actie	Duidelijke actie	Veel actie	Veel actie
Bijzonderheden	Romeinse kopie van onbekend hellenistisch origineel	Serieuze variant. Kort haar. Voet bungelt.	Serieuze variant. Billen aan de voorzijde nadrukkelijk te zien. Vergulde haren zilveren ogen.	Serieuze variant met extra ondertoon van (homo-erotische) bewondering voor jeugd. Niet actief bezig met de doorn. Krans in het haar	Grotesk, humoristische variatie. Romeinse kopie van onbekend hellenistisch origineel

Lo Spinario is heel veel gekopieerd en niet alleen als sculptuur. De uitgebeelde figuur komt ook terug in tekeningen (o.a. Gossaert en Rubens), schilderwerken (o.a. Pieter Claesz), literatuur (o.a. Willem de Mérode) en architectuur (kathedralen tot in Engeland). In paragraaf 5.7 geef ik hiervan een aantal voorbeelden.

5.7 Andere navolgingen van Lo Spinario

Om nog wat beter zicht te krijgen op Lo Spinario, ga ik in deze paragraaf kort in op andere navolgingen (terracotta, de middeleeuwen, vrouwelijke varianten, tekeningen en schilderijen). Ook ga ik nog kort in op de discussie over het archaische hoofd.

Terracotta

In de Romeinse tijd werd Lo Spinario al in het miniatuur gekopieerd. Het was een beroemd beeld en terracotta was weliswaar wat minder gedetailleerd dan brons, maar het was een goedkope variant. Een variant voor het grote publiek. Al in de Romeinse tijd werd Lo Spinario in deze uitvoering wijd verspreid.

Terracotta doornuittrekker,
foto: Romeo Magazine, 2009.

Abb. 1. Terracotta doornuittrekker. Voorburg-Arentsburg. RMO n 1924/1.175; voorkant en achterkant.

De boerse, humoristische variant (foto rechtsboven), wordt ook wel als negroïde getypeerd. Het is gevonden in Priene en wordt geacht te zijn afgeleid van Lo Spinario. Dat is alleen moeilijk te bepalen aangezien er discussie is over de dateringen. Deze terracotta-versie van 17 cm hoog, is van de 2^e eeuw of 1^e eeuw v.Chr. (ook hier is het niet definitief te zeggen): "[Spinario of Priene](#), foto: Wikipedia. Het is mogelijk dat Lo Spinario jonger is dan deze uitvoering.

Spinario of Priene, maker onbekend
Circa 1e eeuw v.Chr.
Foto: Wikipedia

Middeleeuwen

Het beeld kwam ook voor in de middeleeuwen. Hier kreeg de situatie die wordt uitgebeeld een andere symboliek: De doorn was een oersymbool voor de erfzonde⁸. Het jongetje symboliseerde een heiden die werd gepijnigd door de zonde. Dit is een extra verwijzing naar de titel van mijn onderzoek: fraai en vilein. De doorn deed niet alleen pijn, het kreeg ook de denotatie van zondigheid.

Je kunt het vinden op verschillende gebouwen, waaronder kathedralen. Ook op de gevels van de kerk symboliseert de afbeelding de zonde. Dat gebeurde veel vaker in de middeleeuwen. Bijvoorbeeld ook de zeemeermin vind je in

⁸ Bastet, F, *De rest schuilt onder 't kruid*, 1985.

Nederlandse kerken terug als waarschuwing voor het kwaad en de zonde.

Op de foto hierboven is de doornuittrekker die is aangebracht op de kerk 'Église Saint Blaise Valff', iets onder Straatsburg, bron: autour-du-mont-sainte-odile.overblog.com. Deze website vermeldt een lijst met kerken en kathedralen waarop de doornuittrekker is verbeeld. Een ander voorbeeld van deze site:

Het is een vrouwelijke doornuittrekker, en door de hoogte waarop dit beeld is aangebracht, is het haast obsceen om naar te kijken.

Een andere vrouwelijke doornuittrekker is 'de baigneuse', geschilderd door William-Adolphe Bouguereau (1825-1905). Bron foto: oudemeesterschilderij.en.wordpress.com.

Bouguereau schilderde vrouwelijk naakt en liet zich inspireren door de Griekse mythologie. Zijn stijl naturalistisch, poussenistisch, naar Nicolas Poussin, vertegenwoordiger van het Franse classicisme.⁹ Bijzonder aan dit schilderij is dat ervoor is gekozen om het rechterbeen over het linkerbeen te leggen, in plaats van andersom. Dat gebeurt bij vrijwel geen enkele verbeelding van de doornuittrekker.

Vrouwelijke varianten

Een bijzonder vermeldenswaardige sculptuur is die van de vrouwelijke doornuittrekker van de kerk Saint-Hilaire in Foussais-Payré, de foto is eveneens afkomstig van de hierboven vermelde website.

⁹ Bron: www.kunstbus.nl

Tekeningen en schilderijen

Neoclassicistische schilder Thomas DeGeorge (1786 – 1854) maakt het volgende schilderij:

(bron foto: iamachild.wordpress.com). Het is duidelijk geïnspireerd door Lo Spinario.

Ook Rubens (1577-1640) maakte een tekening van de doornuittrekker, waar hij ongetwijfeld tijdens zijn Italië-reis begin 1600 inspiratie voor opdeed in Rome:

Bron foto: www.allposters.com

De doornuittrekker inspireerde ook anatomist Francesco Bertinatti en Mecco Leone die de volgende litho maakte voor een anatomieboek getiteld 'Elementi di anatomia fisiologica applicata alle belle arti figurative'. Het is gemaakt rond 1837. Ongetwijfeld de

moeilijke houding hebben beiden doen besluiten om juist deze houding te gebruiken voor de anatomische benadering. Juist die anatomie was zo belangrijk in het hellenisme.

Een bijzondere, moderne variant op de litho van Bernattti en Leone is van Andrea Buglisi (1974):

En zo zijn we al in het postmodernisme beland. Lo Spinario blijft inspireren.

Archaisch/hellenistisch hoofd

Ten slotte nog een kort uitstapje naar een Romeinse marmeren kopie naar een hellenistisch origineel uit de 3e eeuw v.Chr. Het komt uit de Castellani Collectie in Rome (nu in het British Museum) en is gevonden tijdens de Esquiline-opgravingen in Italië eind 19e eeuw. Er wordt gezegd van Lo Spinario dat het hoofd apart gegoten zou zijn en niet zozeer hellenistisch is. Het gezicht van het beeld op de foto heeft meer uitdrukking en wordt wel hellenistisch geacht. Ook hier is de datering lastig, want verschillende bronnen vermelden verschillende data (tot 1^e eeuw v.Chr.). Welke uitvoering ouder is, deze of Lo Spinario, blijft daarmee voor ons onbekend. Misschien hebben archeologen gelijk en is de bronzen uitvoering gemaakt naar een kopie waarvan de kop is verdwenen. Schoonheid was belangrijk voor de Romeinen en wellicht is er daarom voor gekozen om een archaisch hoofd te maken dat aan Eros of Antinoüs doet denken.

De gaten onderin dit beeld zijn een aanwijzing dat ook dit beeld als versiering bij een fontein heeft dienstgedaan (foto's: Wikipedia).

*Spinario van Esquiline, maker onbekend
circa 3^e tot 1^e eeuw v.Chr.
Foto's: Wikipedia*

6. Deelvraag d

Wat is de betekenis van de sculptuur en van de kunstwerken die ervan zijn gemaakt?

Over het beeld is veel gediscussieerd. De vraag wie er precies wordt uitgebeeld, blijft echter onbeantwoord. Is het simpelweg een schone jongeling, een herdersjongen, een tempeldienaar, een jonge sporter, een boodschapper? Het is niet met zekerheid te stellen. Duidelijk is dat (jonge) onschuld en schoonheid belangrijke onderwerpen zijn. Een gelaagdheid in de betekenis is het tonen van het vakmanschap van de maker. In de middeleeuwen verandert de betekenis van onschuldig naar schuldig, zondig zelfs. De doornuittrekker wordt daar een waarschuwing.

Wie er wordt uitgebeeld – wellicht zelfs Podaleiros, zoon van Asklepios, de genezer van de voeten – blijft onduidelijk en mysteries dragen altijd bij aan de belangstelling. Waarschijnlijk is de simpelste verklaring, een herdersjongen, het meest voor de hand liggend.

7. Deelvraag e

Wat maakt de doornuittrekker bijzonder?

Uit de antwoorden op de vorige deelvragen is samengevat te stellen dat de doornuittrekker bijzonder is door:

- naaktheid (en latere gebrek aan naaktmodellen);
- uniciteit;
- tijdloze activiteit;
- perfectie in vakmanschap van uitbeelden van de ingewikkelde anatomische houding;
- schoonheid van de knaap, elegantie/harmonie;
- zichtbaarheid door de eeuwen heen;
- discussie over uitvoering van het hoofd;
- onduidelijkheid over de datering;

- vroege documentatie (12^e eeuw) en opname in voorbeeldboeken;
- opname in de Grand Tour van de 17^e eeuw.

8. Conclusies

Dat Lo Spinario zo tot de verbeelding spreekt, heeft allereerst te maken met de alledaagse uitvoering: een jongen die een splinter uit zijn voet trekt. De manier waarop dit is afgebeeld is tijdloos. Het antwoord op de vraag waarom Lo Spinario zo populair is geworden, volgt direct op deelvraag e. Het is een combinatie van factoren.

De populariteit heeft voor een deel simpelweg te maken met het feit dat dit beeld niet is omgesmolten, zoals dat met veel bronzen sculpturen wel is gebeurd. Het is een van de weinige bronzen sculpturen uit de oudheid.

De brede verspreiding zoals dat in de Romeinse tijd al in de betaalbare terracotta-versie gebeurde, maakt het beeld al vroeg bekend. Dat men juist dit beeld wilde kopiëren in die tijd, heeft met de bewondering voor zijn schoonheid te maken. De Grieken streefden naar een perfecte weergave van idealistische schoonheid en Lo Spinario geldt als een voorbeeld hiervan.

Ook de plek voor het pauselijk paleis in Rome waar Lo Spinario lang op een zuil stond, heeft zijn faam geholpen. Iedereen die naar Rome kwam, kon niet om het beeld heen. Het werd al vroeg gedocumenteerd (12^e eeuw) en het beeld werd in allerlei voorbeeldboeken voor de kunst opgenomen.

In de middeleeuwen kon men ook met het beeld werken, want de betekenis kon simpelweg worden veranderd: van schoonheid naar lelijkheid, van onschuldig naar zondigheid met de doorn als symbool.

In de renaissance nam men dit beeld als voorbeeld, omdat men geen andere naaktvoorbeelden had. De verspreiding werd bovendien vervolgd in de renaissance, waarin het als geschenk werd gedaan. Het bezit van een exemplaar getuigde van goede smaak en oog/kennis voor kunst.

Nog een reden voor de populariteit is de ingewikkelde pose. Er was een flinke dosis vakmanschap voor nodig om de doornuitrekkers uit te beelden, of het nu twee- of driedimensionaal was en zo kon je je vaardigheden als kunstenaar (of wellicht moet ik zeggen: ambacht) etaleren.

Zelfs voor het christendom bleek de doornuitrekkers te handhaven, maar dan als symbolisering van de zonde.

Ten slotte maakte het beeld deel uit van de Grand Tour. Dat was een studiereis die jonge welgestelde jongeren maakten vanaf 17e eeuw als onderdeel van hun opvoeding. Het was een reis naar cultureel belangrijke landen als Frankrijk en Italië. Van 1800 tot 1816 was het in Parijs te zien door toedoen van Napoleon, die wel meer kunstwerken verplaatste.

Wat ik ten slotte nog wil vermelden is dat ik de naam van het beeld, Lo Spinario, wel heel toepasselijk vind. Het woord 'spino' staat weliswaar voor 'doorn', maar 'spina' staat voor wervelkolom/rug. Omdat de houding van het beeld zo gecompliceerd is, kun je daarom die extra betekenis aan de naam geven.

Pan en sater

Het is lastig te zeggen hoe de variatie op Lo Spinario met het thema Pan met sater is ontstaan. Wellicht is het thema naast Lo Spinario ontstaan, maar er is ook iets te zeggen voor het idee dat het thema met twee personen op Lo Spinario is geïnspireerd. Een aanwijzing hiervoor is een hellenistisch reliëf dat in Engeland is gevonden (Ince, Blundell Hall, uit de in de 18^e eeuw door Henry Blundell verzameling) met een saterjongetje in de spinario-houding, rechtsonder bij de boom:¹⁰

Abb. 4. Satyrspielrelief in Ince Blundell Hall.

¹⁰ Schreiber, T. *Griechische Satyrspielreliefs*. Leipzig, 1909, p. 775

9. Reflectie

Dit onderzoek heb ik met groeiende interesse uitgevoerd. Wat heb ik veel geleerd! Ik wist weinig tot niets over beeldhouwwerken, en nu kan ik zelfs stijlen en perioden benoemen. Daarnaast heb ik meer inzicht gekregen in de keuze voor naakt in de oudheid, de moeilijkheid om naakt voor kunst te gebruiken in de middeleeuwen en de oplossing die men daarvoor vond in de renaissance.

Daar waar eerst nieuwsgierigheid was omdat Willem de Mérode twee gedichten aan de jongeling wijdde, kwam daar tijdens het onderzoek verbazing, bewondering en een nog grotere nieuwsgierigheid voor terug. De doornuittrekker uit de middeleeuwen spreekt mij het minst aan, omdat er een lelijke draai aan werd gegeven. Het prachtige, gedetailleerde kunstwerk werd een monstrueus bas- of hoog-reliëf met een totaal andere betekenis. Ik hoor de echo van mijn jeugd, toen in de kerk werd gepredikt over reinheid versus zondigheid. De uitvoering van Gustav Eberlein vind ik het mooist vanwege detail, gezichtsuitdrukking en gelaagdheid in de betekenis.

Literatuurlijst

Boeken

- Bastet, F.L. *De rest schuilt onder 't kruid. Wandelingen door de antieke wereld.* Amsterdam: Querido, 1985.
- Battistini, M. *Symbolen en allegorieën.* Gent-Amsterdam: Ludion, 2004.
- Cumming, R. *Kunst.* Hout: Unieboek, 2006.
- Little, S. *Kunst begrijpen. Inzicht krijgen in de belangrijkste kunststromingen.* Kerkdriel: Librero, 2010.
- The Metropolitan Museum of Art. *The Renaissance in Italy and Spain.* New York, 1987

Tijdschriften/wetenschappelijke artikelen

- Mouriki, D. *The Theme of the «Spinario» in Byzantine Art,* www.deltionchae.org. Jaartal onbekend.
- Schreiber, T. *Griechische Satyrspielreliefs.* Leipzig, 1909.
- Veenman, R. Waarom liepen die Grieken toch altijd naakt rond? *In: Hermeneus,* jaargang 73, p. 10.
- Willemsen, A. De 'doornuittrekker' van Rome tot Voorburg. Receptie van de Oudheid in het klein. *In: Romeo Magazine,* nummer 28, 2009, pp. 18-23

Internet en overig

- Black spinario. Geraadpleegd op 21 december 2014, http://www.theroot.com/articles/culture/2013/04/black_spinario_statue_from_ancient_greece_what_wa_s_its_purpose.html
- Dornauszieher. Geraadpleegd op 20 december 2014, <http://www.bildindex.de/obj02533767.html#|home> Griekse beeldhouwkunst. Geraadpleegd op 19 december 2014, <http://griekse-kunst.blogspot.nl/p/griekse-beeldhouwkunst.html>
- Kunststromingen. Geraadpleegd op 18 december 2014, <http://www.kunstbus.nl/kunst/kunststromingen.html>
- Naaktheid in de kunst. Geraadpleegd op 19 december 2014, http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/naaktheid_in_de_kunst/
- Over het naakt in de kunst. Geraadpleegd op 19 december 2014, <http://uniquesculptures.nl/blog/2011/03/05/over-het-naakt-in-de-kunst-2/>
- Peter Paul Rubens. Geraadpleegd op 16 december, <http://www.kunstbus.nl/kunst/peter+paul+rubens.html>
- Spinario. Geraadpleegd op 18 december 2014, <http://sites.davidson.edu/csa/the-spinario/>
- Sorabella, J. The Nude in Western Art and its Beginnings in Antiquity. Geraadpleegd op 20 december 2014, http://www.metmuseum.org/toah/hd/haht/hd_haht.htm

Internet, encyclopedisch:

- www.kunstbus.nl
- www.scalararchives.com
- www.metmuseum.org

*De doornuittrekker door Gustav Eberlein.
Foto door Car Los, www.flickr.com*